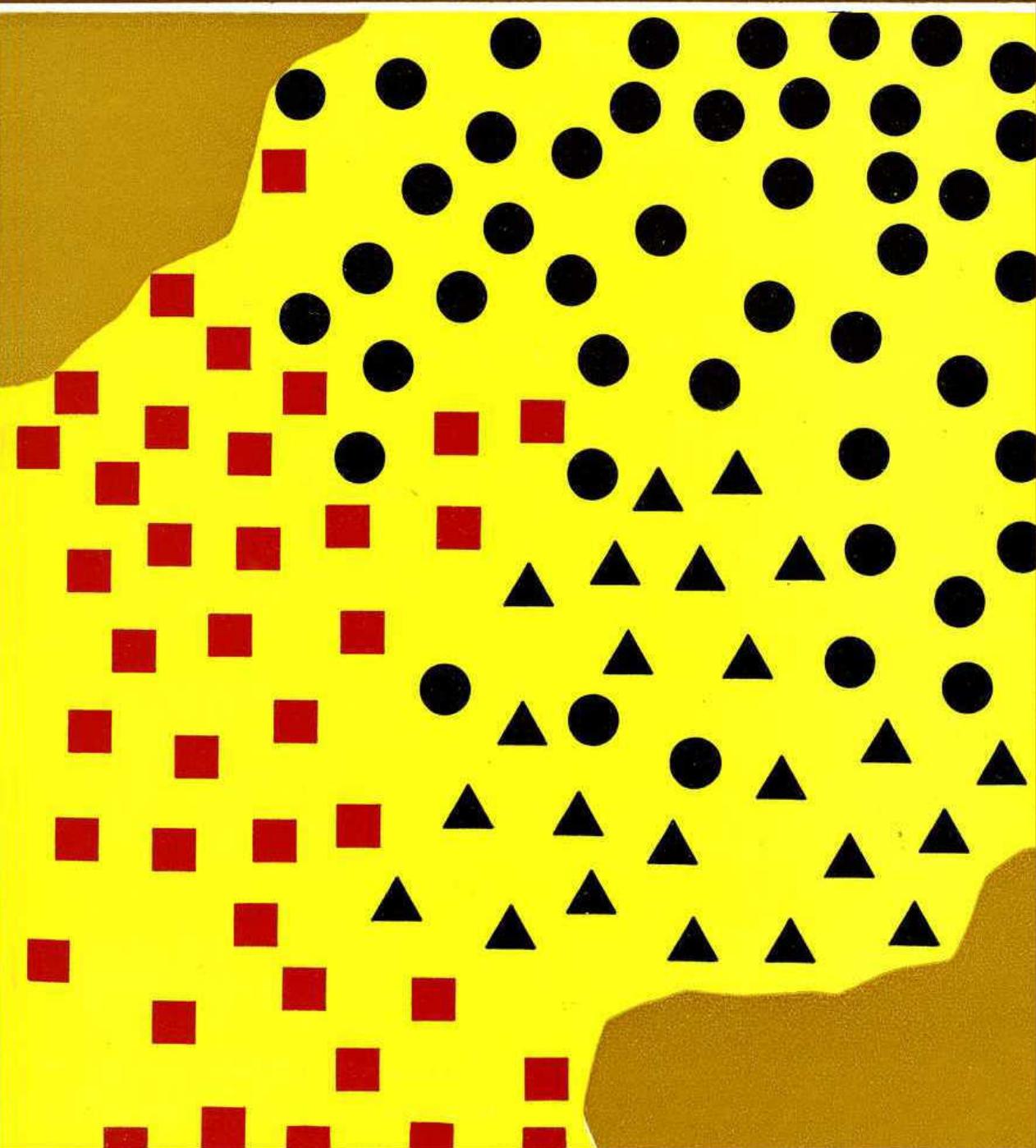


slovenský národopis

3 | 22

VEDA, VYDAVATEĽSTVO
SLOVENSKEJ
AKADÉMIE VIED, 1974



OBSAH

STUDIE

- Božena Filová: Význam Etnografického atlasu Slovenska pre slovenskú národopisnú vedu
Soňa Kováčevičová: Tri roky vedeckovýskumných prác na Etnografickom atlase Slovenska
Józef Gajek: Z histórie kartografie v Poľsku
Józef Gajek: Etnografické regióny na základe Poľského etnografického atlasu
Janusz Bodanowicz: Hlavné otázky Poľského etnografického atlasu a techniky kartografovania
Jenő Barabás: Teoretické a praktické poznatky prác na Maďarskom etnografickom atlase

MATERIÁLY

- Ján Martan: Dvojkolesové vozidlo v ľudovom transporte
Ján Podolák: Rozšírenie jednozáprážného jarma
Elena Prandová: Príspevok k rozšíreniu rubáša a jeho názvom

ROZHEADY

- Pokusné spracovanie kartogramov a komentárov Etnografického atlasu Slovenska (Soňa Kováčevičová)
Kartogramy jednotlivých tém č. 1–40
Kartografické vyhodnotenie vybratých tém

DISKUSIA

SPRÁVY

RECENZIE A REFERÁTY

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТИ

- Божена Филова: Значение Этнографического атласа Словакии для словацкой этнографической науки
Соня Kováčevičova: Три года научно-исследовательских работ над Этнографическим атласом Словакии
Йозеф Гайек: Из истории этнокартографии в Польше

- Йозеф Гайек: Этнографические области на основе Польского этнографического атласа
Януш Богданович: Главные вопросы Польскогоэтнографического атласа и приемы картографирования

- 345 Енő Бараш: Теоретический и практический опыт работы над Венгерским этнографическим атласом
351 МАТЕРИАЛЫ

- 361 Ян Мартан: Двухколесная повозка в Словакии
374 Ян Подолак: Распространение одноупряжного ярма
389 Елена Прандова: К распространению рубахи и ее названиям

- 399 ОБЗОРЫ

- 409 Пробная обработка картограмм и комментариев Этнографического атласа Словакии (Соня Kováčevičeva)
426 Картараммы отдельных тем №№ 1–40
435 Картарафическая оценка избанных тем
448 ДИСКУССИЯ

- 493 СООБЩЕНИЕ

РЕЦЕНЗИИ И РЕФЕРАТЫ

INHALT

STUDIEN

- 345 Božena Filová, Die Bedeutung des Ethnographischen Atlases der Slowakei für die slowakische Volkskunde
351 Soňa Kováčevičová, Drei Jahre wissenschaftlicher Arbeit am Etnographischen Atlas der Slowakei
361 Józef Gajek, Aus der Geschichte der Ethnokartographie in Polen
374 Józef Gajek, Etnografische Regionen aufgrund des Polnischen Ethnographischen Atlas
351 Janusz Bodanowicz, Kardinalfragen des Polnischen Ethnographischen Atlas und die Technik der Kartographierung
389 Jenő Barabás, Theoretische und praktische Erkenntnisse aus der Arbeit am Ungarischen Ethnographischen Atlas

Na 1. strane obálky: Výsek schematického kartogramu znázorňujúceho rozšírenie stavebného materiálu na Slovensku.

Auf der Vorderseite: Ausschnitt eines Schemakartogrammes, das die Verbreitung des Bau-materiale in der Slowakei vorstellt.

PRÍSPEVOK K ROZŠÍRENIU RUBÁŠA A JEHO NÁZVOM

ELENA PRANDOVÁ
Národopisný ústav SAV, Bratislava

Problematike pomenovania javov tradičnej ľudovej kultúry a vzťahov, ktoré existujú v danom spoločenstve v súvislosti so vznikom, rozšírením, zánikom príslušného javu a jeho pomenovaním, venovala sa v poslednom období značná pozornosť nie len zo strany etnografov, ale aj lingvistov.¹ Z početných príspevkov tohto druhu osobitne upozorňujeme na prácu O. N. Trubáčeva, ktorá je založená na bohatom terminologickom materiáli zo všetkých slovanských jazykov a týka sa skupinovej rekonštrukcie základnej nomenklatúry nástrojov, úkonov a výrobkov najstarších výrobných činností človeka, ako je pletenie, tkanie, spôsoby ľudového obrábania dreva, hrnčiarstvo a kováčstvo.²

Postihnúť zložité vzťahy príslušného javu a jeho jazykového vyjadrenia nemožno pri výskume v jednej lokalite alebo menšej oblasti, hoci jazyk ako základný prostriedok styku medzi ľuďmi vždy prejavuje — z dôvodov ich vzájomnej komunikácie — ten-

denciu prísť do súladu s materiálovým, formovým, obsahovým alebo funkčným vývinom javu. Na objasnenie daných vzťahov je potrebné širšie historické a porovnávacie štúdium, ktoré svojou časovou hĺbkou a priestorovou šírkou umožňuje ich zistiť a vysvetliť. Ak ich zaznamenáme v geografickom priestore, v podobe izoglos, dokumentujú nám nie len rozšírenie pomenovania javu, ale aj dialektický vzťah existujúci medzi názvom, jednotlivými jeho variantami a ich priestorovým rozšírením.

V našom príspevku sa pokúsime na základe materiálu, ktorý sa zhromaždil výskumami pre *Etnografický atlas Slovenska* do polovice roku 1973, ako aj materiálu z terénnych výskumov uloženého v dokumentačnom oddelení Národopisného ústavu SAV a dokladov z etnografickej literatúry, načrtuť zložitosť vzťahov medzi formou rubáša jeho názvom, priestorovým rozšírením, spôsobmi nosenia a postupným zanikaním.³

¹ MOSZYŃSKI, K.: Człowiek. Vstęp do etnografii powszechniej i etnologii. Warszawa 1958. — STOLC, J.: Etnografia a dialektologia. Slov. Národop., 17, 1969, s. 484—492. — HABOVŠTIAK, A.: O spolupráci jazykovedy a národopisu na úseku terminológie. Slov. Národop., 9, 1961, s. 138—142.

— PODOLÁK, J.: Nomenklatúra pluhu na území slovenského etnika. Slov. Národop., 5, 1957.

² TRUBAČEV, O. N.: Remeslennaja terminologia v slavianskikh jazykach. Moskva 1966.

³ V príspevku sa použili aj mapy rozšírenia rubáša uložené v dokumentačnom oddelení NÚ SAV z doterajších výskumov ľudového odevu.

Keďže ide o prvý pokus, upozorňujeme, že sme si nemohli postaviť za cieľ vyriesenie problematiky v celej šírke. Náš príspevok bude skôr zložitosť problematiky signalizovať na pozadí konkrétneho priestorového rozšírenia formy a názvu v prvej polovici 20. stor. Preto sa nezameriava v dostatočnej miere na objasnenie historického vývinu tejto súčiastky z hľadiska jej strihu, hoci si uvedomujeme, že pravdepodobne týmto smerom bude treba orientovať hlavnú pozornosť pri jej ďalšom štúdiu.

Územie Slovenska vďaka svojej polohe v centre Európy a historických súvislostí svojho etnicko-kultúrneho, hospodárskeho a politického vývinu poskytuje pre štúdium uvedenej problematiky dosť možností. Tu sa stretávali, navzájom miešali a krížili vplyvy rozličných kultúr a prúdov, ktoré sa svojským spôsobom odrazili nielen na materiáli, strihu a výzdobe ľudového odevu, ale aj na ostatných javoč materiálnej kultúry, pôvodne v slovanských reláciách totožných alebo podobných. Uvedené skutočnosti postupne podmienili ich osobitný historický vývin a ďalšiu diferenciáciu nielen navonok vzhľadom na spoločný slovanský základ, ale aj vovnútri — v jednotlivých územných oblastiach, najmä prírodných a administratívnych celkoch osídlenia slovenského národného spoločenstva. Rôznorodosť týchto faktorov núti bádateľov pri štúdiu problémov tradičnej kultúry postupovať viacerými metódami, a to nielen pre etnografiu špecifickými, ale aj metódami príbuzných vedných disciplín, predovšetkým

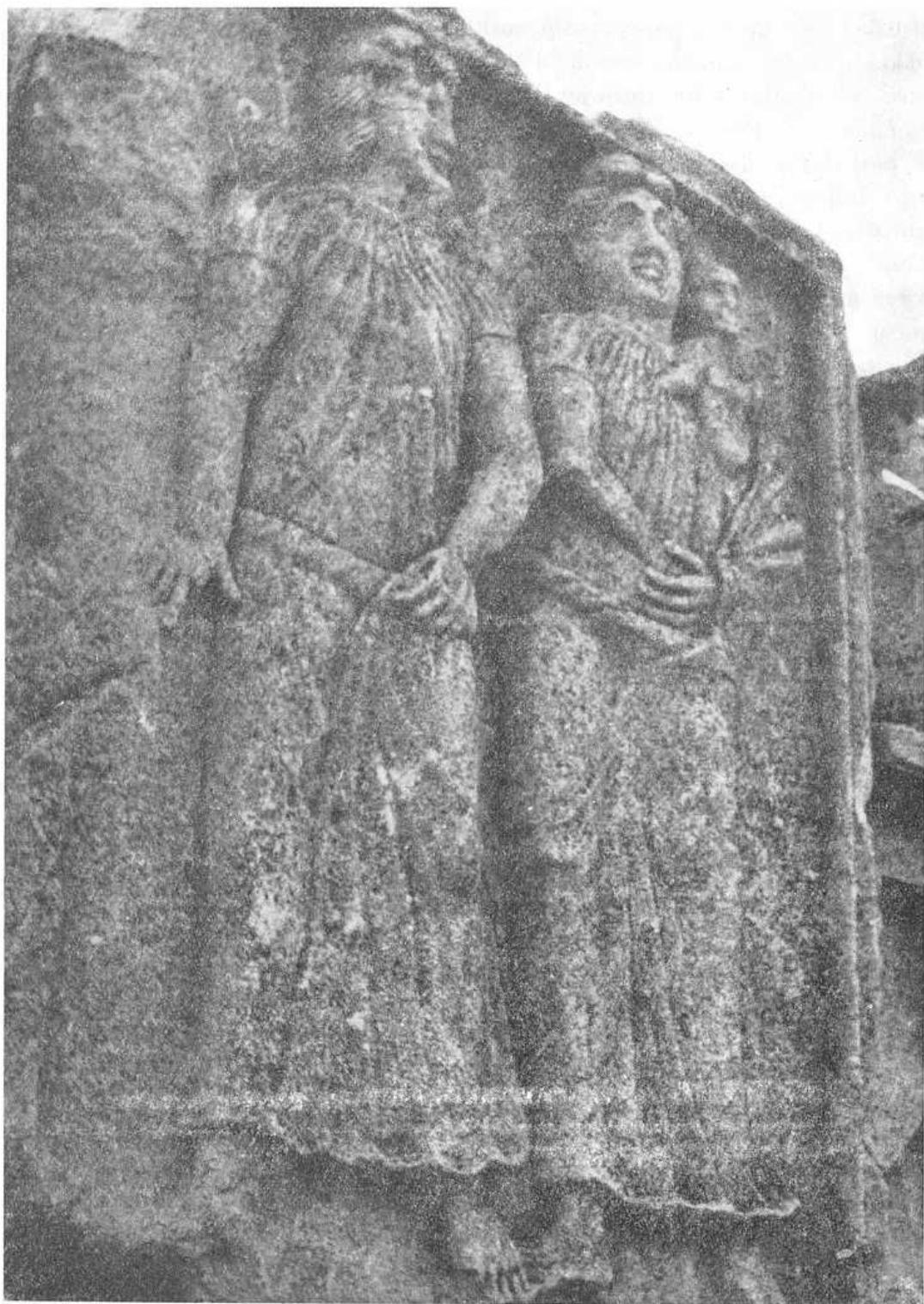
jazykovedy. Hoci tieto sú z hľadiska riešenia etnografických problémov metódami pomocnými, jednako neraz práve pomocou nich možno objasniť skúmané otázky. V podstate ide o doplnenie alebo rozšírenie pohľadu na sledovaný jav, o jeho presnejšie začlenenie do určitého geograficko-prírodného, hospodársko-sociálneho alebo kultúrneho kontextu. Pomocou ľudovej terminológie môžeme ukázať nielen existenciu javu v určitom časovom priereze, ale aj proces jeho zmien vo väčšom alebo menšom diachronickom pláne, a to na pozadí preberania a osvojovania si nových kultúrnych hodnôt a ich názvov, ktoré sa stávajú charakteristickými pre príslušnú územnú oblasť alebo zamestnancko-sociálnu skupinu daného spoločenstva.

Ak pripomíname nevyhnutnosť využívania ľudovej terminológie pre národopisné ciele, nemáme na mysli iba všeobecnú spoluprácu etnografie a jazykovedy (dialektológie), ale priamu subordináciu lingvistickeho aspektu etnografickým potrebám.⁴ Kým etnografi sa zameriavajú na zaznamenanie existencie určitých javov v danom spoločenstve a na odhalenie zákonitostí ich vývinu, zatiaľ dialektológovia zhromažďujú v prvej rade slovné bohatstvo ľudových nárečí, ich hláskoslovné, tvaroslovné a syntaktické znaky, ktoré sú charakteristické pre danú územnú oblasť alebo sociálnu skupinu. Zhromažďovanie slovnej zásoby nárečí má význam nielen z hľadiska zachytenia a spoznania synchronického stavu, ale aj historického vývinu nárečí. Význam tejto zberateľskej práce vystupuje osobitne do popredia v poslednom období, keď sa pod vplyvom socia-

⁴ MIKO, F.: Rozbor folklórneho textu. Slov. Národop., 4, 1973, s. 605—612.

^{4a} BUI FA, F.: Odraz socialistickej prítomnosti

v rečových pomeroch našej dediny. Slov. Reč, 39, 1974, 3. 193—198.



Košefový odev na Trajanovom monumente v Adamklíši v Rumunsku. Foto S. Kovačevičová 1957.

listickej prestavby našej spoločnosti od základu mení zamestnanec k a sociálna štruktúra dediny a štruktúra jej kultúry.

Zmeny v spôsobe života, ktoré nastali v posledných dvoch desaťročiach, odrazili sa v ľudovej kultúre, i v jazyku.^{4a} Ak si pri zhromažďovaní dokladov o spôsobe života konkrétnego spoločenstva všimame aj jazykovú stránku, pozorujeme, že sa postupne mení nielen materiálna základňa daných predmetov, činností a javov, ale aj ich jazykové pomenovanie. Zhromažďovaný materiál má veľkú dokumentárnu hodnotu najmä tým, že nám pomáha zaznamenať a osvetliť postupný zánik niektorých tradičných zamestnaní ľudu, vysúvanie sa z centra základného spôsobu života mnohých javov, úkonov a činností nielen v spredmetnenom, ale aj v jazykovom pláne. Tako sa zo slovného fondu nárečí nezadržiteľne stráca, vypadáva alebo dostáva na perifériu aj názvoslovie tých predmetov, javov a činností, ktoré už stratili svoje funkčné oprávnenie. Na ich miesto sa prirodzeným inovačným procesom dostávajú javy nové, ktoré majú odlišnú svoju materiálnu i jazykovú stránku. Keďže v etnografickom bádaní ide prevažne o zachytenie dynamického procesu, života a kultúry ľudových vrstiev, netreba zvlášť pripomínať, že čím ďalej tým ľažšie a zložitejšie budú sa zaznamenávať prieamo v teréne, ktorý je základným prameňom etnografického poznania.

Ak si na pozadí uvedených všeobecných konštatovaní všimneme otázky terminológie tradičného ľudového odevu na Slovensku, nemusíme pripomínať, že jeho nomenklatúra je veľmi obsiahla a územne bohatá diferencovaná. Je podmienená viacerými skutočnosťami. Tradičný ľudový odev ako celok i jeho jednotlivé súčiastky boli zhotovali z domácich materiálov. Boli nimi predovšetkým konopné a ľanové plátno, vlna, kožušina, koža, spracúvané v rámci domácej výroby a ľudových remesiel.

V procese ich prípravy a zhotovovania treba vziať do úvahy i také okolnosti, ako sú geograficko-prírodné danosti, miestne potreby z hľadiska určitých zamestnaní i výrobečov, ktorí sa podriaďovali kolektívnym normám, no súčasne do nich prinášali vlastný tvorivý vklad.

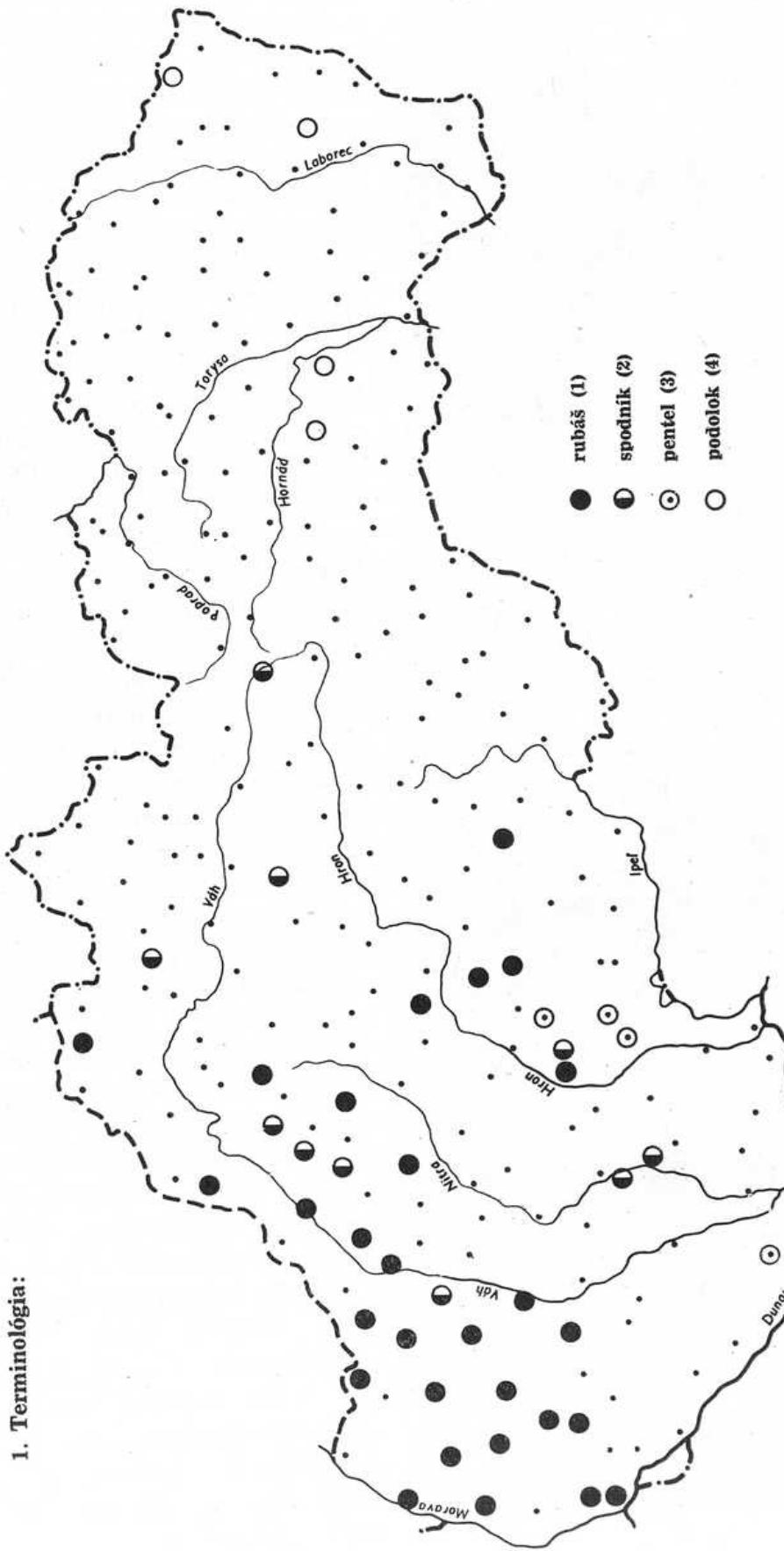
Na formovanie ľudového odevu malo bezprostredný alebo sprostredkovaný vplyv aj mesto svojimi remeslami, obchodom a priemyslom. Do tradičného odevu sa dostávajú a v ňom udomáčňujú mnohé nové, predovšetkým cudzozemské materiály, ktoré pôvodne slúžili len na zhotovovanie odevu pre vyššie spoločenské vrstvy. Kým v nízinách oblastiach a v blízkosti významných mestských centier môžeme pozorovať, že sa materiálová a strihová stránka niektorých odevných súčiastok výraznejšie menila už v 19. stor., zatiaľ v horských a podhorských oblastiach, najmä v niektorých komunikačne menej prístupných dolinách skladba ľudového odevu pretrváva takmer až do polovice 20. stor.⁵ Podstatne sa mení až po druhej vojne, keď ľudový odev pod vplyvom nových hospodársko-sociálnych podmienok života upúšťa od domácich materiálov a s materiálmi vyrábanými továrensky preberá aj nový strih a výzdobu, resp. dedina preberá odev mestský.

Dôležitým momentom v historickom vývinе tradičného ľudového odevu a jeho zmien bol vzájomný styk obyvateľstva rôznych oblastí. Ide tu nielen o kontakty medzi jednotlivými oblasťami (interregionálne), ale aj medzi jednotlivými etnikami (interetnické), ktoré sa realizovali vo vnútri územia a na jeho hraniciach, ako aj mimo hranice. Sprostredkúvali ich jednak trhy a jarmoky.

⁵ NOSÁEOVÁ, V.: Niekoľko poznámok k výskumu slovenského ľudového odevu v súčasnosti. Slov. Národop., 12, 1964, s. 267–274.

73. R U B A Š

1. Terminológia:





Zadná časť rubáša. Láb, okr. Malacky. Foto F. Hideg 1953.

Horná časť rubáša. Láb, okr. Malacky. Foto F. Hideg 1953.



na ktorých dedinské obyvateľstvo predávalo svoje produkty a od mestských remeselníkov kupovalo rôzne odevné súčiastky, jednak viaceré druhy tradičných doplnkových zamestnaní či už sezónneho alebo vandrovného charakteru, realizované zväčša mimo hranice etnického územia. Spolu s výrobkom sa preberali väčšinou jeho pomenovania, ktoré sa hláskoslovne prispôsobovali danému nárečiu. Prostredníctvom doplnkových zamestnaní sa obyvatelia jednotlivých oblastí Slovenska dostávali do kontaktu s predstaviteľmi iných etník a priamo od nich preberali nové prvky a vnášali ich do kolektívnych noriem svojej dediny. Nemalú úlohu zohrali aj vplyvy rozličných módnich a kultúrnych prúdov, ktoré sa na dedinu šírili najmä z miest alebo ich prostredníctvom od iných etnických spoločenstiev.

Uvedené momenty mali na základné formy ľudového odevu ako celok i jednotlivu rozmanitý vplyv. Kým na jednej strane vývin ľudového odevu do určitej miery spomaľovala hospodárska sebestačnosť (natúrальne hospodárenie) alebo značná izolovanosť dedín, na druhej strane možno pozorovať, že jednotlivé odevné súčiastky novým vplyvom priamo podliehali a prispôsobovali sa i novým podmienkam života svojich nositeľov.

Tradičný ľudový odev prešiel takto v dôsledku hospodárskych a spoločenských zmien veľkým vývinom. Ľud si jednotlivé odevné súčiastky prispôsoboval nielen podľa potrieb základného zamestnania, ale aj podľa prostredia a doby, v ktorej žil. Je pritom zaujímavé a možno to vysvetliť najmä odchádzaním mužov za prácou mimo dediny a oblasti, že do mužského odevu prenikali nové prvky oveľa rýchlejšie ako do odevu ženského. Ženy väčšinou neopúšťali rodnú obec alebo jej najbližšie okolie. Starali sa predovšetkým o výchovu detí v rodine a o domácnosť a počas neprí-

tomnosti mužov aj o celé hospodárstvo. Plnenie týchto povinností podmienilo, že dedinské ženy väčšinou trvale žili v rodnom prostredí a že v ňom výrazne formovali a jemu prispôsobovali všetky normy rodiného a spoločenského života, vrátane nariem odevu i znakov nárečia.⁶

Z doteraz povedaného možno vyvodiť určitý záver. Spočíva v konštatovaní, že sa vplyv geograficko-prírodných podmienok a základných druhov tradičných zamestnaní a spôsobu života, ako aj vplyv trhov, jarmokov, interregionálnych a interetnickej kontaktov prenášal aj do ľudového odevu ako celku i do jeho jednotlivých súčiastok, a to nielen z hľadiska materiálu, strihu, funkcie, farebnosti a výzdoby, ale aj z hľadiska pomenovania a terminológie vôbec. Pritom názvy materiálom a strihom najstarších súčiastok tradičného ľudového odevu majú svoj pôvod ešte v praslovenskom období a v primeraných obmenách vyskytujú sa aj v iných slovanských jazykoch. Názvy novšie, ktoré sa prevzali spolu s materiálom, strihom a pod. z cudzích, najmä neslovanských jazykov, najčastejšie sa hláskoslovne prispôsobili štruktúre daného nárečia. Najnovšie pojmy, bežne už jestvujúce v ľudovom prostredí, sú neraz kalkami alebo spolu so strihom a funkciou prenesenými pomenovaniami.

Význam takto chápajného terminologickejho materiálu nemožno obchádzať. Pamätaло sa naň už pri koncipovaní jednotlivých otázok dotazníka Etnografického atlasu Slovenska. Problematike pomenovania javov, predmetov, úkonov i činností sa preto takmer v každej otázke vymedzil určitý prie-

stor. Ak sledujeme — hoci aj na neúplne zozbieranom materiáli — geografické rozšírenie výskytu daného javu a jeho pomenovanie, naskytujú sa nám úplne nové interpretačné možnosti. Pomocou porovnávania výskytu javu a jeho pomenovania možno oveľa hlbšie analyzovať najmä otázky jeho historického vývinu, problém genézy, širšie problémy kultúrno-historického charakteru, vzájomných vplyvov základnej i nadstavby, osvetlenie regionálnej differencovanosti ako výsledku špecifického vývinu a pod.

Objasniť danú problematiku vzťahu výskytu javu a jeho pomenovania nemožno odrazu na celom komplexe. Preto sa pokúsime o hlbšiu analýzu jedného problému. Z tematického okruhu odevu sústredíme sa iba na jednu otázkou, a to na r u b á š (v dotazníku EAS č. 73). Robíme tak na jednej strane preto, lebo rubáš ako spodný základný druh odevu patrí medzi najstaršie súčiastky, na druhej strane zase preto, lebo pôvodne bol všeobecne rozšírený.

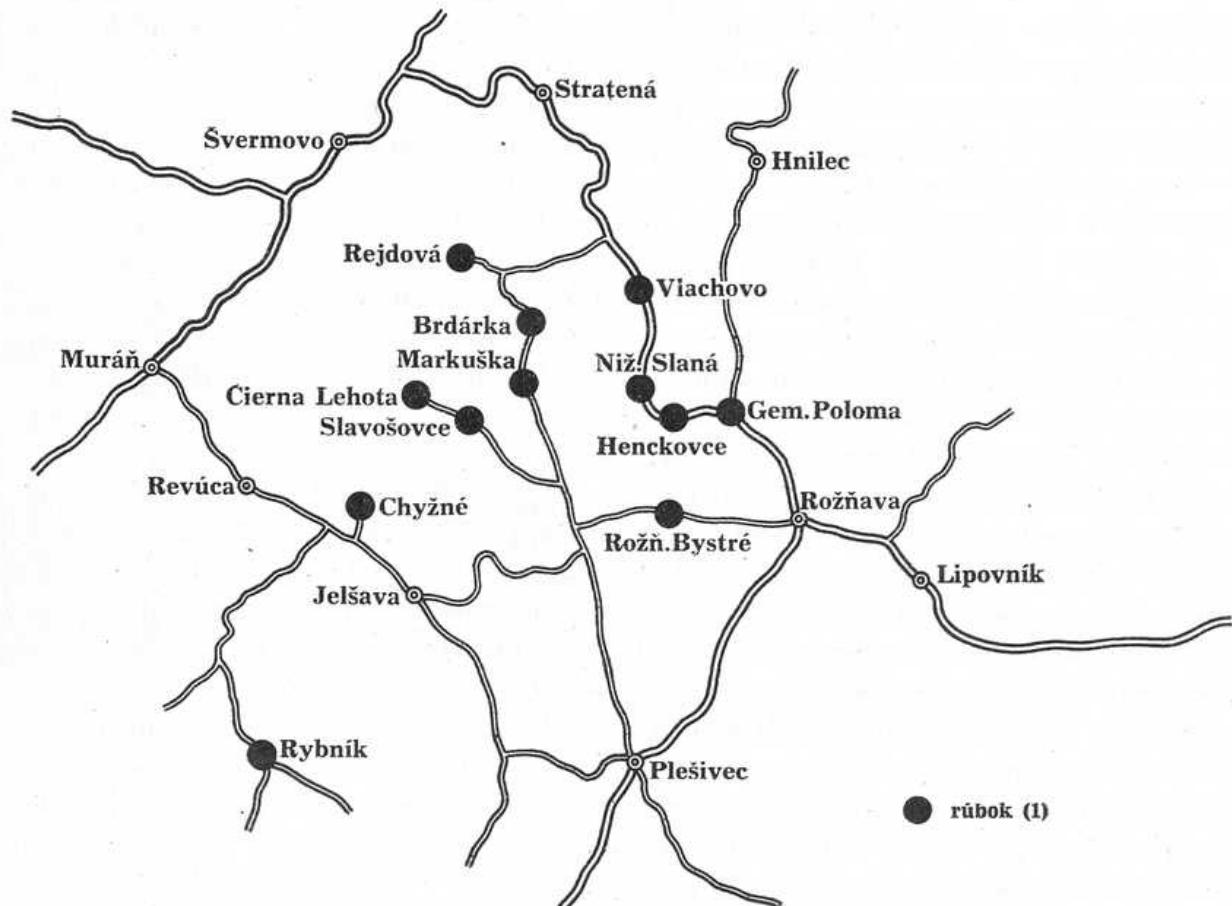
Detail rubáša. Hrnčiarovce, okr. Trnava. Foto F. Hideg 1952.



⁶ HORÁK, G.: Nárečie Pohorelej. Bratislava 1955. — HABOVŠTIAK, A.: Oravské nárečia. Bratislava 1965. — NOSÁLOVÁ, V.: Ľudový odev v Heľpe a Pohorelej. Bratislava 1956.

76. ŽENSKE ZÁSTERY

1. Terminológia. Mikrorajón Horný Gemer:



Kedže výskumy v rámci Etnografického atlasu Slovenska sú rozvrhnuté do 250 lokalít a ukončia sa roku 1975, vychádzame nateraz iba z doteraz zhromaždeného materiálu, ktorý sme do určitej miery doplnili údajmi z textového a obrazového archívu dokumentačného oddelenia ústavu, ako aj z publikovanej literatúry. Nenárokujeme si ani úplnosť, ani vyčerpanie danej problematiky z celého územia Slovenska. Domnievame sa však, že niektoré predbežné závery upozornia na možnosti ďalšieho rozpracovania tejto problematiky.

Na základe poznatkov etnografickej literatúry rubáš, *rubáč* je základná forma ženského plátenného odevu, ktorý sa nosil priamo na tele a zahaľoval trup od pazúch

alebo drieku. Dĺžka rubáša je variabilná a prispôsobuje sa jednotlivým typom ľudového odevu. V posledných 100 — 150 rokoch nosil sa v lete pri poľných prácach, ako aj pri práci okolo domu. Väčšinou však bol najspodnejšou odevnou formou, na ktorú sa opásali rôzne druhy sukni a záster. Etnografická literatúra i doklady v spisovnom jazyku pod týmto názvom uvádzajú aj odev pre mŕtveho.⁷ Prvú skutočnosť zaznamenáva aj kartogram získaný vyhodnotením otázky č. 73 EAS. Jej výskyt je hlavne na západnom Slovensku, pričom na severnom Slovensku funkciu základného spodného ženského odevu zastáva košeľa, ktorá však zahaľuje nielen trup, ale aj plecia a ramená.

Odborná literatúra, ktorá sa zaoberá rekonštrukciou odevu a jeho nomenklatúry, slovo rubáš dokladá u všetkých Slovanov. Pomenovanie však spája s niekoľkými strihové odlišnými formami, pričom výslovne podotýka, že ide rovnako o ženský, ako aj mužský odev. L. Niederle napr. uvádza, že v mužskom odevu doklady na rubáš vo význame dlhej košeľe alebo dlhej šatky sú v slovanských jazykoch doložené už v 12. stor. vo význame odevu chudobných. Tento druh dlhej košeľe pokladá za najstarší typ odevu vôbec, hoci neuvádza priame doklady na jeho strih.⁸

V súvislosti s rubášom v ženskom odevu L. Niederle pripomína, že o rubáši zo starej doby sa nevie nič pozitívneho. Predpokladá však, že v minulosti ho ženy nosili v lete tak ako u južných Slovanov, kde ženy v lete chodia iba v dlhej košeli. Ženský rubáš ilustruje dokladom z Lopašova, kde sa kroj zachoval veľmi starobylý.⁹ Táto forma pretrvala ešte do polovice 20. stor.¹⁰ Variant formy rubáša dokladá i pre územie Čiech miniatúrou zo 14. stor. L. Niederle ďalej podotýka, že ženy karpatských národov, znázornené na pomníku v Adamklissi, majú formu rubáša, ktorý zahaľuje celé telo, teda trup i plecia a okolo hrdeného otvoru je nariadený (nazberaný).¹¹ Niederle teda pod jedným pojmom uvádza tieto strihové formy:

1. v odevu chudobných vrstiev je to kus látky,
2. u žien ako rubáš, ktorý zahaľuje trup,

3. u žien ako odev, ktorý pokrýva trup i ramená,

4. u mužov ako košeľový odev, ktorý pokrýva plecia, trup i ramená.

Vo vzťahu k spôsobom odievania ide vlastne o dva druhy ovinovacieho odevu a o jeden spôsob obliekania cez hlavu (spôsob poncho).

Problematikou formy a názvu rubáša sa zaoberala aj D. Stránská. Na základe prameňov z 15. stor. dospela k názoru, že forma staročeského rubáša sa nekryla s formou doloženou na západnom Slovensku, ale že staročesky rubáš bol v podstate dlhším plátenným odevom s rukávmi; bol teda druhom voľnej košeľe, ktorá sa nosila ako vrchný odev, ako to možno vidieť ešte u juhoslovanských a ruských žien. Variant takéto formy na základe historických dokladov predpokladá aj u mužov. Domnieva sa, že starý názov rubáš bol prenesený na základe materiálu s novšou formou rubáša.¹²

Spájanie slova rubáš s dvoma formami a viacerými pomenovaniami pre jednu formu dokladá i materiál z Moravy z 19. a 20. stor.¹³

Vo vývine kultúry sa často spája jeden názov s dvoma strihové a postupne i funkčne odlišnými formami, alebo naopak, s existenciou viacerých názvov pre jednu formu.

V našom príspevku nám nejde o analýzu všetkých vzťahov, ktoré uvádza literatúra a výskumy v súvislosti s názvom rubáš. Sústreďujeme sa len na čiastkový problém,

⁷ STRÁNSKÁ, D.: Lidové kroje v Československu — díl I. Praha. — NIEDERLE, L.: Život starých Slovanů. Základy kulturních starožitností slovanských. III. Praha 1921.

⁸ NIEDERLE, L.: c. d., s. 480.

⁹ NIEDERLE, L.: c. d., s. 478.

¹⁰ PALIČKOVÁ, J.: Eudový odev v okolí Trnavy. Bratislava 1957. — KOULA, J.: O kroji lidu slovenského. Čes. Lid, 1892.

¹¹ NIEDERLE, L.: c. d.

¹² STRÁNSKÁ, D.: c. d., s. 12.

¹³ KLVAŇA, J.: Kroje lidu na Moravskom Slovensku. Moravské Slovensko zv. 1, časť druhá. Praha 1923. — TENZE: Rubáč a oplíčko na jihovýchodní Moravě. Čes. Lid, 8, 1898, s. 198–203. — BOGATYREV, P.: Funkcia kroja na Moravskom Slovensku. Martin 1937.

a to na rozšírenie názvu rubáš s variantmi v ženskom odevu, ktorý zahaľuje trup a nosí sa ako spodná odevná súčiastka, a do určitej miery aj na frekvenciu základu (koreňa) — *rub* v ostatných súčiastkach ľudového odevu na Slovensku.

Na území Slovenska sa zachovalo viacerо strihových variantov rubáša:

- a. rubáš z jedného nedeleného kusa látky, ktorý horizontálne obopína trup,
- b. rubáš z viacerých dielov látky vertikálne položených a zošitých, ktorý zahaľuje trup.

Oba druhy siahajú od pazúch alebo od pásu nadol, čo podmieňuje ďalšie variácie strihu.¹⁴

Najfrekventovanejším názvom na tieto vývinové a lokálne varianty je termín *rubáč*, v menšej miere *rubáš*. Vyskytuje sa v súvislosti so všetkými strihovými variantami na západnom Slovensku a na Morave.¹⁵ V niektorých lokalitách sa nazýva *spodníkom*, *spodnicou*, *spodňou* a pod., čo signalizuje funkčnú odlišnosť formy. Názov *spodník*, *spodnica* spolu s pomenovaním *pendel*, *pentel*, *pentlík* sa vyskytuje aj v severných obciach Gemera a na prífahlohom Horehroní.¹⁶ Na východnom Slovensku sa popri názvoch *pendel*, *pentlík* stretávame s názvom *podolok*, *podolek*, *odolok* a pod.¹⁷

Teda na jednu formu, jej funkčné a strihové varianty sme zaznamenali viacerо názvov. Úlohou ďalšieho historického, etnografického a lingvistického výskumu bude určiť, kedy a za akých okolností v prísluš-

nej oblasti došlo k názvoslovnej diferenciácii.

Doklady, získané z literatúry a dokumentačných materiálov ukazujú, že kmeň *rub* v slove rubáš sa vyskytuje vo viacerých názvoch spojených s odevom. Slovo *rub* označuje kus hrubého plátna, používaného vo funkcii pokrytie určitej časti tela (drieku, hlavy).¹⁸

Etymologicky súvisí so slovenským nárečovým termínom *r ub*, *rúbok* (vo význame zástery), rus. *rubacha*, *rubaška* (košeľa), bulh. *ruba* (vo význame odev), lužic. *rub* (plátno, plachta), luž. *rubčk* — (šatka), *rubško*, *rubješko* (plachta, plachtička), poľ. *rąb*, *ręby*, *rąbeczek* (šatka, okraj plátma), srbochor. *rubka* (šatka), *rubina* (košeľa, bielezeň),¹⁹ teda vždy s jazykovými útvarmi, odvodenými od základu *rub*, ktorý znamená kus plátna (urubnutého — odtrhnutého).

Ako sme už spomenuli, na Slovensku sú v prevažnej miere rozšírené tvary s koncovkou *-áč* (*rubáč*). Pôvodné pomenovanie bolo pravdepodobne *rubáč*, *rubáča*, keďže tvary s — *ch* — (š) sú neskoršie a trochu afektívne.²⁰

Koreň *rub* sa zachoval v nasledovných významoch:

rubáč — vrchná sukňa (Lazy pod Matkytou, Rybany) s diferenciáciou názvu spodník pre spodný odev, vrchná plátenná sukňa s prišitým živôtikom (Omšenie), *rúbok* — šatka na hlavu (Omšenie), *rub*, *rúbok* — zásterá z jednej šírky plátma, názov postupne prenesený aj na iné typy záster

¹⁴ Pozri materiál z terénnych výskumov ľudového odevu a dotazník EAS — odev.

¹⁵ KLVAŇA, J.: c. d.

¹⁶ NOSÁLOVÁ, V.: Ľudový odev v Heľpe a Pohorelej. Bratislava 1956, s. 59.

¹⁷ Podolok aj vo význame prednej časti sukne z horšieho materiálu, ktorá bola zakrytá zásterou.

Pozri KÁLAL, M.: Slovenský slovník. Banská Bystrica 1924, s. 483.

¹⁸ STRÁNSKÁ, D.: c. d. — NIEDERLE, L.: c. d. — MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha 1957, s. 426.

¹⁹ BRUCKNER, A.: Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa 1957, s. 455.

²⁰ MACHEK, V.: c. d., s. 426.

(oblasť Gemera), *rubacha*, *rubaška* — košeľa (vých. Slovensko). Najfrekventovanejším názvom je *rubáč* (*rubáš*) vo význame spodnej súčiastky ženského odevu na západnom Slovensku.

Z uvedených dokladov vidieť, že v spomenutom názve sa na Slovensku doteraz zachoval praslovanský základ, ktorý vyjadruje nielen samotnú formu, ale do určitej miery naznačuje aj jej vznik z kusa plátna, a to oddelením, odrubnutím. Čo sa týka jeho synonymov (*spodník*, *podolok*, *pendel* s ich hláskoslovanskými variantmi) predpokladáme, že sa stali organickou zložkou ľudovej terminológie vtedy, ako sa postupne menila forma i funkcia rubáša. Ako sme už konštatovali, rubáš pokrýval raz iba spodnú, inokedy i vrchnú časť trupu, bol spodnou, ale aj vrchnou odevnou formou. Obliekal sa cez hlavu, alebo sa len opásal. Vývinom ľudového odevu niektoré jeho súčiastky prevzali funkciu spodných foriem. Keď sa stal rubáš spodnou súčiastkou, začali ho pomenovať aj *spodníkom*. Tento názov v niektorých oblastiach postupne nadobúdal prevahu, v iných sa začal rubáš označovať termínom *podolok*, čo naznačuje, že zakrýval trup od pása dolu.

Na sledovanie súčiastky rubáš a jeho názvu sme mali k dispozícii 90 vyskúmaných lokalít, v ktorých boli zaznamenané aj negatívne odpovede. Názov rubáš s uvedenými variantmi boli zaznamenané v 63 lokalitách. Ak porovnáme frekvenciu týchto termínov z EAS a kartogramov z dokumentačných fondov Národopisného ústavu SAV, možno konštatovať, že v podstate niet medzi nimi zásadných rozdielov. Z dokla-

dov pre EAS možno uvedený problém sledovať hodnovernejšie, pretože ide o pevnú sieť bodov, pričom kladené otázky sledujú nielen jeho pomenovanie, ale aj strih a obdobie nosenia, resp. zániku. V uvedených lokalitách sa táto odevná súčiastka prestáva nosiť takto: v 33 prípadoch v období medzi dvoma svetovými vojnami, v 15 po druhej svetovej vojne a v 15 prípadoch ju ešte v sedemdesiatych rokoch nosí ojedinele najstaršia generácia žien.

Ďalej si všimneme otázku objasnenia dialektického vzťahu strihovej stránky a pomenovania. Kým pomenovanie uvedenej odevnej súčiastky sa označuje termínom rubáš od pazúch po kolená v 30 lokalitách a v 3 od pása nadol, v prípade termínu *spodník*, *podolok*, *pendel*, je situácia odlišnejšia. Spodník od pazúch sa vyskytuje v 2 a od pása v 5 lokalitách, *pendel* od pazúch v jednej a od pása v dvoch, *podolok* iba od pása. K tejto otázke sa však bude potrebné vrátiť po vyhodnotení atlsových otázok súvisiacich s košeľou a sukňou, v ktorých sa názvy *podolok* a *rubáš* takisto vyskytujú.

Forma i funkcia rubáša sa v priebehu rokov menila, čo sa odrazilo aj v jeho pomenovaní. Popri zmenenej forme pretrváva v niektorých oblastiach pôvodný názov, v iných zase zmenou funkcie nadobúda aj adekvátné pomenovanie, prípadne oba názvy pretrvávajú súbežne na rozdielne formy, alebo málo odlišné. Neúplnosť materiálu nás neoprávňuje na hlbšie zovšeobecnenie. Názov sledovanej reálnej je dialekticky spätý s celkovým vývojom tradičného odevu a zmenou spôsobu života aj jeho postupným zanikaním.

К РАСПРОСТРАНЕНИЮ РУБАХИ И ЕЕ НАЗВАНИЯМ

Резюме

В статье автор делает попытку на основе материала, который был сосредоточен в результате исследований, проведенных для Этнографического атласа Словакии к первой половине 1973 г., а также на основе материала полевых исследований, уложенного в отделе документов Этнографического института САН и документов из этнографической литературы, очертить сложность взаимоотношений между формой рубахи, ее названием, пространственным распространением, способами носки и постепенным исчезновением. Речь идет о частной проблеме, а именно, о распространении названия «rubáš» и его вариантов в одежде, а также и о частоте встречаемости корня «rub» в остальных элементах одежды.

На основе сведений из этнографической литературы рубаха является основной формой женской полотняной одежды, которая надевалась непосредственно на тело и закрывала туловище от подмышек или талии. Длина ее варьирует в зависимости от отдельных типов национальной одежды. За последние 100—150 лет ее носили летом на полевых работах и при работах около дома. Но в большинстве случаев она служила в качестве нижней части одежды, которая опоясывалась разными типами юбок и фартуков. Этот факт зарегистрирован и в картограмме, полученной в результате обработки вопроса № 73 Этнографического атласа Словакии, который относится к названию нижней части женской одежды. Она встречается в основном на западе Словакии, причем на севере Словакии в функции основной нижней одежды женщины служит сорочка, которая, однако, закрывает не только туловище, но и плечи и руки. Статья сигнализирует о проблематике на фоне пространственного распространения упомянутой формы.

На территории Словакии сохранилось несколько вариантов покрова рубахи. Наиболее частым названием для эволюционных и местных вариантов является термин «rubáč», в меньшем мере — «rubáš». Он встречается в связи со всеми вариантами покрова в западной Словакии и в Моравии. В некоторых местностях ее называют «spodnícou», «spodníkom», «ospodňou» и т. д., что сигнализирует о функциональном отличии формы. Упомянутые названия встречаются совместно с наименованием «pentel», «pentlík» и в северных деревнях Гемера и близлежащего Горегронья. В восточной Словакии наряду с названием «pentel», «pentlík» мы встречаемся с названиями «podołok», «podolek», «odolok» и т. д.

Корень «rub» сохранился в следующих значениях:

rubáč — верхняя юбка (Лазы под Макутой, Рыбаны) с дифференциацией «spodník» для нижней одежды

rubáč — верхняя плотняная юбка с пришитым лифом (Омшение)

rúbok — головной платок (Омшение)

rub, rúbok — фартук из одной ширины полотна, название, постепенно перешедшее и на другие типы фартуков (Область Гемера)

rubacha, rubaška — сорочка, рубаха (восточная Словакия).

Мы проследили элемент «rubáš» и его названия до сих пор только по 90 объектам исследования, в которых были отмечены и отрицательные ответы. Задачей дальнейшего изучения будет определение, когда и при каких обстоятельствах в соответствующей области произошла дифференциация терминологии.

DIE VERBREITUNG DES RUBÁŠ-HEMDES UND SEINER BENENNUNGEN

Zusammenfassung

Auf Grund des Materials, das bei den Forschungen für den Ethnographischen Atlas der Slowakei zusammengetragen wurde, sowie des Materials aus Feldforschungen, das in der Dokumentationsabteilung des Ethnographischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften in Bratislava aufbewahrt wird, und anhand von Belegen aus der ethnographischen Literatur versucht die Autorin in ihrem Beitrag die komplizierten Beziehungen zwischen der Form des *rubáš*-Hemdes, seinen Benennungen, seiner räumlichen Verbreitung, der Art wie es getragen wird und seinem allmählichen Verschwinden zu beschreiben. Es handelt sich um ein Teilproblem, um die Verbreitung des Wortes „*rubáš*“ und seiner Varianten in den Bezeichnungen der Kleidungsstücke sowie um die Frequenz der Wortwurzel „*rub*“ in den Namen anderer Kleidungstücke.

Nach der ethnographischen Literatur ist das *rubáš*-Hemd die elementare Form des linnenen Frauenkleides, das unmittelbar auf dem Leib getragen wurde und den Rumpf von den Achselhöhlen oder von den Hüften abwärts einhüllt. Seine Länge ist variabel und paßt sich den einzelnen Typen der Volkstracht an. In den vergangenen 100–150 trugen die Frauen solche Hemden sommers bei der Arbeit auf dem Feld und auch bei der Hausarbeit. Meist war dieses Hemd jedoch das unterste Kleidungsstück, auf das man noch verschiedene Arten von Frauenröcken und Schürzen anzog. Diese Tatsachen sind auch auf dem Kartogramm verzeichnet, das nach der Auswertung der Antworten auf Frage Nr. 73 des Ethnographischen Atlas der Slowakei ausgearbeitet wurde. Diese Frage betrifft die Benennung des untersten Kleidungsstückes der Frauen. Der *rubáš* wird hauptsächlich in der Westslowakei getragen; in der Nordslowakei versieht ein Hemd die Funktion des untersten Frauenkleides, es verhüllt hier jedoch nicht nur den Rumpf, sondern auch die Schultern und Arme.

Im vorliegenden Beitrag untersucht die Autorin die Problematik der Frauenunterkleidung im Hinblick auf die räumliche Verbreitung des *rubáš*-Hemdes.

Auf dem Gebiet der Slowakei blieben mehrere Schnitte und Varianten dieses Hemdes erhalten. Die häufigste Bezeichnung verschiedener Entwicklungs- und lokaler Varianten dieses Hemdes lautet *rubáč*, seltener *rubáš*. Sie wird für alle Schnittformen und Varianten dieses Hemdes in der Westslowakei und Mähren verwendet. In manchen Lokalitäten heißt dieses Kleidungsstück auch *spodnica*, *spodník*, *spodňa* u. ä., was einen funktionellen Unterschied in der Verwendung andeutet. Neben diesen Benennungen werden in manchen Gemeinden des nördlichen Gemer-Gebietes und im benachbarten Horehronie-Gebiet auch die Bezeichnungen *pentel* und *pentlik* gebraucht. In der Ostslowakei heißt dieses Kleidungsstück neben *pentel*, *pentlik* auch *podolok*, *podolek*, *odolok* u. ä.

Die Wortwurzel „*rub*“ hat sich in folgenden Bedeutungen erhalten:

rubáč — Oberrock der Frauen (Lazy pod Makytou, Rybany) mit der abweichenden Benennung *spodník* für Unterkleid,

rubáč — oberer Leinenkittel mit einem angenähten Leibchen (Omšenie)

rúbok — Kopftuch (Omšenie)

rub, *rúbok* — Schürze aus einer Leinwandbreite.

Diese Bezeichnung geht nach und nach auch auf andere Schürzentypen über (Gemer-Gebiet),
rubacha, *rubaška* — Hemd (Ostslowakei).

Beim Studium der Verbreitung des *rubáš*-Hemdes und seiner Benennung standen der Autorin vorläufig Angaben nur aus 90 erforschten Lokalitäten zur Verfügung, unter denen es auch negative Antworten gab. Aufgabe der folgenden Forschungen wird es sein festzustellen, wann und unter welchen Umständen in den einzelnen Gebieten die terminologische Differentiation einsetzte.

MATERIALIEN

- Ján Mjartan, Zweiräderige Fahrzeuge in der Slowakei
Ján Podolák, Die Verbreitung des einspännigen Joches
Elena Prandová, Die Verbreitung des rubás-Hemdes und seiner Benennungen

RUNDSCHAU

- Die versuchsweise Ausarbeitung von Kartogrammen und Komentaren zum Ethnographischen Atlas der Slowakei (Soňa Kováčevičová)
Kartogramme der einzelnen Themen Nr. 1–40
Kartographische Auswertung der ausgewählten Themen

DISKUSSION

NACHRICHTEN

BUCHERBESPRECHUNGEN UND REPARATE

CONTENTS

ARTICLES

- Božena Filová, The Importance of the Ethnographic Atlas of Slovakia for the slovac Ethnography as a Science
Soňa Kováčevičová, Three Years of Scientific Research Work on the Ethnographic Atlas of Slovakia
Józef Gajek, From the History of the Ethnocartography in Poland
Józef Gajek, Ethnographic Regions on the Basis of the Polish Ethnographic Atlas
Janusz Bohdanowicz, The Main Questions of the Polish Ethnographic Atlas and the Technic of Cartography
Jenő Barabás, The Theoretical and Practical Notions from the Work on the Hungarian Ethnographic Atlas

VARIOUS MATERIAL

- Ján Mjartan, The Twoowheeled Vehicle in the Folk Transport
Ján Podolák, Extending of the One Yoke Car
Elena Prandová, Contribution to the Extending of the rubás-Shirt and its Names

MISCELLANIES

- Experimental Elaborating of the Cartogrammes and Commentaries of the Ethnographic Atlas of Slovakia (Soňa Kováčevičová)

- Cartogrammes of Individual Themes Number 1–40
Cartographic Evaluation of the Chosen Themes

409 DISCUSSION

435 COMMENTARY

BOOK REVIEWS AND REPORTS

SOMMAIRE

- 448 ARTICLES DE FOND
450 Etat des travaux et les futures problèmes de l'Atlas Ethnographique Slovaque
493 Božena Filová, Importance de l'Atlas Ethnographique Slovaque pour la science ethnographique slovaque
Soňa Kováčevičová, Trois années des recherches sur l'Atlas Ethnographique Slovaque
Józef Gajek, De l'histoire de la ethnocartographie en Pologne
Józef Gajek, Regions ethnographiques sur la base de l'Atlas Ethnographique Polonais
Janusz Bohdanowicz, Questions principales de l'Atlas Ethnographique Polonais et les techniques de la cartographie
345 Jenő Barabás, Notions théoriques et pratiques de travaux sur l'Atlas Ethnographique Hongrois
351 MATÉRIAUX
361 Ján Mjartan, Charette dans le transport populaire
374 Ján Podolák, Diffusion du joug à l'attelage avec une bete
389 Elena Prandová, A propos de la diffusion d'une pièce du vêtement féminin („rubás") et ses termes
399 INFORMATIONS

- 409 Elaboration experimentale des cartogrammes et des commentaires de l'Atlas Ethnographique Slovaque (Soňa Kováčevičová)
426 Cartogrammes sur les différents thèmes n° 1–40
435 Résultats cartographiques des thèmes choisis

DISCUSSION

NOTICES

448 ANALYSES ET COMPTES RENDUS

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ

Журнал Словацкой Академии Наук

Год издания 22, 1974, № 3

Издается четыре раза в год

«ВЕДА», издательство Словацкой Академии Наук
Редакторы Д-р Божена Филова и Павол Страно
Адресс редакции: 884 16 Братислава, Клеменса-
ва 27

SLOWAKISCHE VOLSKUNDE

Zeitschrift der Slowakischen Akademie der
Wissenschaften

Jahrgang 22, 1974, Nr. 3. Erscheint viermal im
Jahre

Herausgegeben vom VEDA, Verlag der Slowaki-
schen Akademie der Wissenschaften
Redakteure PhDr. Božena Filová und Pavol Stano
Redaktion: 884 16 Bratislava, Klemensova 27

SLOVAK ETHNOGRAPHY

Journal of the Slovak Academy of Sciences

Volume 22, 1974, No. 3.

Published quarterly by VEDA, the Publishing
House of the Slovak Academy of Sciences

Managing Editors PhDr. Božena Filová and Pavol
Stano

Editor: 884 16 Bratislava, Klemensova 27, Czechoslovakia

L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE

Revue de l'Académie slovaque des sciences

Anné 22, 1974, No. 3. Parait quatre fois par an
Editions de VEDA, maison d'édition de l'Acadé-
mie slovaque des sciences

Rédacteurs: PhDr. Božena Filová et Pavol Stano
Rédaction: 884 16 Bratislava, Klemensova 27

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

Časopis Slovenskej akadémie vied

Ročník 22, 1974, číslo 3. — Vychádza štyri razy
do roka

Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

HLavná redaktorka PhDr. Božena Filová

Výkonný redaktor Pavol Stano

Redakčná rada: Prof. dr. Rudolf Bednárik, dr.
Soňa Burlascová, dr. Emília Horváthová, dr. Soňa
Kovačevičová, dr. Michal Markuš, doc. dr. Ján
Michálek, dr. Ján Mjartan, doc. dr. Štefan Mruš-
kovič, dr. Viera Nosálová, doc. dr. Ján Podolák.
Výtvarná redaktorka Viera Miková

Redakcia: 884 16 Bratislava, Klemensova 27

Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného po-
vstania, n. p., Martin
Jednotlivé číslo Kčs 20,—; celoročné predplatné
Kčs 80,—
Výmer SÚTI č. 8/6

Rozširuje Poštová novinová služba, objednávky
a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia
tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo
nám. 48, Bratislava. Možno objednať aj na každej
pošte alebo u doručovateľa. Objednávky do za-
hraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia
tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie
vied, 1974

Distributed in the Socialist countries by SLOV-
ART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Cze-
choslovakia. Distributed in West Germany and
West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-
8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik
Deutschland. For all other countries, distribution
rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V.,
Periodical Trade, 54 Warmoesstraat, Amsterdam,
Netherlands.